

HOMOKI-NAGY MÁRIA*

A magyar magánjog fejlődését befolyásoló jogforrások a neoabszolutizmus idején

Magyarországon a polgári állam kiépítésének egyik fontos eleme volt a magánjogi törvénykönyv elkészítése. A szokásjog által meghatározott és a több évszázados bírói gyakorlat útján érvényesített normák, a kötött tulajdoni rendszer megszüntetését követően nem feleltek meg a polgári társadalom és gazdaság követelményeinek. Ezért közvetlenül az áprilisi törvényeket követően intézkedni kellett volna a kor feltételeinek megfelelő kódex elkészítéséről, ahogy azt az 1848: XV. törvénycikkben már megfogalmazták. A szabadságharc eseményei nem tették lehetővé, hogy ez a munka elinduljon. Ezért a magyar magánjog történetének egy igen érdekes, teljes mélységében máig feltáratlan korszaka következett. Az osztrák udvar egységes birodalom kiépítésére törekedett, mely törekvésébe jól illeszkedett az osztrák törvénykönyveknek magyarországi hatálybaléptetése.¹ Az osztrák jog recepciójának hatása azonban sokkal tovább tartott, mint ahogy azt első pillanatra gondolni lehetett.

A magyar magánjog fejlődésében a fordulópontot tagadhatatlanul az 1848. évi áprilisi törvények jelentették, amikor egyrészt kimondták az ősiség és az úrbéri viszonyok eltörlését. A kötött tulajdoni rendszer megszüntetésével a polgári értelemben vett szabad tulajdon és ezzel összefüggésben a szerződési szabadság elve érvényesült. A tulajdon és birtokviszonyok átalakítása nemcsak a vagyoni jogi viszonyokat szabályozó normákat változtatta meg, hanem az öröklésre vonatkozó régi szokásjogi szabályok átalakítását is igényelte. Mindehhez új jogforrásokra volt szükség. A sort az *ősiségi páten*s² kiadása nyitotta meg, amely még az *Osztrák Polgári Törvénykönyv* (OPTK) hatálybalépése előtt kialakult átmeneti helyzetet igyekezett magyarázni.

Önmagában az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatálybaléptetése nem oldotta meg a kötött tulajdoni rendszer megszüntetésével létrejött jogbizonytalanságot. Szükség volt

* egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem

¹ Az osztrák udvar kísérletet tett arra, hogy magyar magánjogi törvénykönyv szülessen, ezért kérték fel Frank Ignácot ennek megalkotására, aki azonban ezt a feladatot elhárította. v.ö. STIPTA ISTVÁN: *A magyar jogtörténet-tudomány 200 éve*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2015. 65–70. pp; HORVÁTH PÁL: *Frank Ignác*. Akadémiai K., Budapest, 1993.

² TÓTH LŐRINCZ: *Az ősiségi és egyéb birtokviszonyokat rendező 1852. november 29-ki legf. nyiltparancs ismertetése s magyarázata*. Heckenast K, Pest, 1854.; *Ősiségi nyiltparancs*, Lampel Róbert kiadása, Pest, 1862. 1–18. pp.

egy kifejezetten az 1848: XV. tc. nyomán kialakult helyzetet megoldó rendeletre. Ezt a szerepet töltötte be jogforrási rendszerünkben az 1852. november 29-én kihirdetett ősi-ségi pátens. A pátens maga öt fejezetből áll és az adományrendszer eltörléséről, az öröklési jogról, a tulajdonjog átruházását lehetővé tevő szerződésekről, a birtokzálogról és végül az e kérdésben indított perekről rendelkezik. Valójában a polgári korra jellemző szabad tulajdoni rendszert ez a jogforrás valósította meg, jelentős mértékben átalakítva a magyar tulajdonviszonyokat.³

Ezt követte maga az OPTK, s ezzel összefüggésben az *úrbéri*, illetve a *telekkönyvi pátens*⁴ kiadása. Tekintettel arra, hogy az osztrákoknak nem volt kereskedelmi törvénykönyvük, az OPTK-t hatályba léptető rendelet egyben meghatározta azokat a magyar törvényeket, mint például a fuvarozási szerződést (1840: XX. tc.) vagy a váltó törvényünet (1840: XV. tc. és az 1844: VI. tc.), amelyek továbbra is hatályban maradtak. Ugyanakkor az OPTK 5.§-a kimondta, hogy az osztrák törvénykönyvnek nincs visszaható hatálya, mely rendelkezéssel minden olyan esetben, amelynek alapját az OPTK hatálybalépése előtt keletkezett ügy képezte, a régi magyar szokásjogi normákat kellett alkalmazni.⁵

Az OPTK hatályon kívül helyezését követően ismét változott a helyzet. Az Országbírói Értekezlet nem kapott felhatalmazást arra, hogy magánjogi törvénykönyvet alkosson.⁶ Hosszú és heves viták következménye lett az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok* (ITSZ) összeállítása, amely egy kompilációs munka. Kísérlet a régi és az új egyeztetésére úgy, hogy az idegen jogot lehetőleg kiiktassák a magyar jogrendszerből,⁷ miközben annak a jövőben is használható intézkedéseit, mint például a telekkönyvi szabályokat, továbbra is alkalmazni lehessen.⁸ Az ITSZ-nek sem volt visszaható hatálya, ezért hasonló helyzet alakult ki, mint az OPTK hatálybalépésének idején. Minden olyan esetben, amelynek alapját 1853. május 1. után keletkezett ügylet képezte, továbbra is az OPTK-át kellett a

³ ÖKRÖSS BALINT: *Magyar polgári magánjog az 1848dik évi törvénykezés és az Országbírói tanácskozmány módosításai nyomán*. Heckenast, Pest, 1861 76–78. pp.; SUHAYDA JÁNOS: *A magyar polgári anyagi magánjog rendszere*, Trattner, Pest, 1864. 21–22. pp.

⁴ *Urbéri nyiltparancs*, Lampel Róbert kiadása, Pest, 1862. 19–52. pp; *Telekkönyvi rendelet*, Lampel Róbert kiadása, Pest, 1862. 53–152. pp.

⁵ „Gesetze wirken nicht zurück; sie haben daher auf vorhergegangene Handlungen und auf vorher erworbene Rechte keinen Einfluß.” § 5 ABGB Wien, 1853, v.ö. H. HALLER KÁROLY: *Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv jelenleg még érvényes alakjában*. Atheneum, Budapest, 1897.; MENYHÁRT GÁSPÁR: *Az Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv (jelenlegi érvényében)*, Grill K., Budapest, 1914. Meg kell jegyezni, hogy az OPTK-t Erdélyben csak 1853. szeptember 1-én léptették hatályba és az I. világháború végéig ott hatályban is maradt.

⁶ RÁTH GYÖRGY: *Az Országbírói Értekezlet a törvényhozás tárgyában*. 1-2. kötet, Pest, 1861.

⁷ *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*. Landerer és Heckenast, Pest, 1861. I. Polgári magánjog 1.§ „A magyar polgári anyagi magán-törvények visszaállítatnak, de a közhitel, a jogfolytonosság és a helyzet szükségéi által igényelt ... pótlásokkal.”

⁸ ITSZ I. Polgári magánjog 21.§ „...fenntartatnak ideiglenesen az országgyűlés intézkedéseig az ausztriai polgári törvénykönyv mind azon rendeletei is, melyek az 1855-ik decz. 15-ki telekkönyvi rendelettel kapcsolatban állván, a telekkönyvek tárgyát képező valamely dolog szerzése vagy elidegenítése módjait meghatározzák.” Ezzel a rendelkezéssel áll összefüggésben az ITSZ-nek a telekkönyvekről szóló XII. fejezetének 156. §-ban rögzített szabály: az OPTK-nak „mindazon határozatai, a melyek a telekkönyvi rendeletekkel egybefüggésben állanak, s a melyek valamely telekkönyvi jog megszerzésére vagy elenyésztésére alapul szolgálnak, az országgyűlés intézkedéseig hatályukat megtartják.” v.ö. HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Adalékok a telekkönyvi jog történetéhez*. In: GELLÉN KLÁRA (szerk.): *Honori et virtuti. Ünnepi tanulmányok Bobvos Pál 65. születésnapjára*. Iurisperitus K, Szeged, 2017. 140–150.pp.

bíróságoknak alkalmazni. Jogforrástanilag az 1849 után kialakult helyzet sajátosan befolyásolta magánjogunk fejlődését. Ezt a helyzetet kizárólag az egyes jogforrások elemzésével nem lehet megérteni. Meg kell ismerni annak a két évtizednek a bírói gyakorlatát, amikor az OPTK már hatályban volt, illetve, amikor az ITSZ rendelkezése alapján még alkalmazni lehetett annak szabályait. Erre legalkalmasabb néhány – e tanulmányban keretei között csak példálózó jelleggel –, a levéltári forrásokban megőrzött eset elemzése.⁹

A tulajdonjognak öröklés útján való megszerzéséhez, az OPTK-át követően szükségessé vált az új tulajdonos/ok telekkönyvi bejegyzése is. Ehhez érdemes két esetet összehasonlítani. Az első esetben törvényes öröklésre került sor, mert az örökhagyó, Dusa Jánosné, szül. K. Éva 1857. április 17-én végrendelet nélkül halt meg. A hagyatékot az OPTK-nak a törvényes öröklésre vonatkozó szabályai szerint gyermekei és túlélő házastársa örökölték. 1857-ben a hagyatéki eljárást a szolgabírói hivatal végezte, és ez alapján kellett az ugyancsak a szolgabírói hivatal által vezetett „nyilványkönyvbe” az örökölt ingatlan új tulajdonosait bejegyezni. A hivatal végzésében egyrészt megállapította a hagyatékot: „300 pengőforintra becsült ház, 300 pengőforintra becsült [...] szőlő, és 88 pengő és 22 krajcárra becsült ingóságok,” amelyet az örökhagyó férjével együtt közösen szerzett. Ezen kívül az elhunyt saját tulajdonát képező 80 pengőforint értékű őszentlőrinci szőlő is a hagyatékhoz tartozott. Másrészt a hagyatéki végzésben meghatározták az örökösöket. Az elhunyt öt kiskorút hagyott maga után – Zsuzsa, János, Julis, Mihály, István – és élt házastársa, Dusa János. Az OPTK általánossá tette a közszerzemény intézményét. Ezért a végzésben meghatározott közszerzeményi vagyonnak a felét örökölték meg fejenként egyenlő arányban a gyermekek, a másik fele a férj tulajdonát képezte. A szolgabírói hivatal végzésében rögzítette: „birtoktestnek fele része Dusa János házastársat illeti, s a közszerzeményi jognál fogva részére a tömegtől el is különítettett.” Ugyanakkor a hagyaték másik fele részét „1/6 házastársi jog alapon életfogytiglani élvezet mellett Dusa János házastársé. 5/6 rész illetve az őszentlőrinci szőlő törvényes öröklés útján és egyenlő részben [...] kiskorúakat illeti.”¹⁰

E végzés ellen fordult az özvegy férj a törvényszékhez, kérve, hogy a neki megítélt 1/6 részt is egyenlő arányban kiskorú gyermekei örököljék. A törvényszék módosította a szolgabírói hivatal végzését: „K. Éva hagyatékának 1/6 rész tulajdonjogáról gondoskodva nincs, ez okból [...] a szolgabíróság végzése oly képpen módosítottatik, miszerint K. Éva hagyatéki tömege egyenként 1/5 mennyiségben [...] kiskorúakat, mint az örökhagyó elhalálása idejében még érvényben volt o.p.t.k. 732.§ alapján elismert örökösöket tulajdonjoggal, mindazonáltal Dusa János életben lévő házastársat az o.p.t.k. 757.§ szerint illető 1/6 részbeni hasznélvezeti jogának fenntartása mellett illeti.”¹¹ Az OPTK, a magyar magánjoggal ellentétben a túlélő házastársnak, adott esetben a férjnek biztosított hasznélvezeti jogot olyan megszorítással, hogy három vagy több gyermek esetén egy gyermekrésznyi hagyatéki jószágot kapott hasznélvezetébe, ha háromnál kevesebb

⁹ E tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy a teljesség igényével a magánjog jogintézményeinek történeti alakulását bemutassuk. Most csak a szerződések és az öröklés köréből kiemelt néhány példával kívánom alátámasztani azt az fentebbi állítást, hogy jogforrástanilag is érdemes elemezni a neoabszolútizmus korát.

¹⁰ CSML Szeged IV.B.266.d) Csanád megyei törvényszék 1862. Dusa Jánosné hagyatéka.

¹¹ CSML Szeged IV.B. 266. 2. Csanád megyei törvényszék 1862. törvényszék ítélete.

gyermek volt akkor a hagyaték egy negyedét kapta volna birtokba. Az özvegy férj azért kérte a szolgabírói hivatal által kiállított hagyatéki végzés pontosítását, mert a telekkönyvbe az öt gyermeket kellett mind a közszerzeményi vagyon fele részében, mind az elhunyt anya saját tulajdonát képező szőlőben tulajdonosként bejegyeztetni, miközben az egész hagyaték egy hatod részét a túlélő házastárs hasznélvezeti jogával kellett megterhelni.¹² A bírói gyakorlatban sokáig vita folyt arról, hogy az OPTK 757.§-át miként értékeljük. A túlélő házastárs a hagyaték meghatározott hányadának állagörököse lesz, vagy csak hasznélvezeti jogot kap?¹³ Dusa János is keresetlevelében a gyermekei számára kívánta a tulajdonjogot biztosítani. A törvényszék ítélete alapján a szolgabírói hivatal a gyermekeket jegyezte be törvényes öröklés jogcímén 1/5-1/5 arányban tulajdonosnak, míg a túlélő férj az egész hagyaték 1/6-od részére hasznélvezeti jogot nyert.

Egy másik esetben Vajda István makói lakos 1862-ben folyamodott a csanádi törvényszékhez, hogy az apjától örökölt hagyatékot a telekkönyvbe bejegyeztesse. Édesapja 1861. július 30-án halt meg. A haláleseti jegyzőkönyv szerint volt végrendelet, ezért meg kellett vizsgálni a végrendelet érvényességét, s ennek megállapítása után kerülhetett sor a végrendeletben meghatározottak szerint az öröklésre. Ekkor már az OPTK-t hatályon kívül helyezték, de ha a végrendeletet az örökhagyó még az OPTK hatálya alatti időben készítette el, akkor a végrendelet érvényességét az OPTK szabályai szerint kellett megítélni, ha viszont az OPTK hatályon kívül helyezését követően keletkezett a végrendelet, akkor az 1715:XXVII. törvény szabályait kellett alkalmazni.

Az örökhagyónak hét – Antal, Ágnes, Rózsi, Anna, Magdolna, Teréz, István – nagykorú gyermeke volt,¹⁴ közülük István kérte a törvényszéket, hogy az „*OBÉ 168. § értelmében megnevezett birtoknak nevére átkebeleztetését bíróiul kérve.*”¹⁵

Miután az örökhagyó 1861. július 30-án halt meg, az öröklési kérdésekre az ITSZ-ben rögzítettek voltak az irányadók. Az ITSZ megtartotta a szabad végrendelezési jogot azzal a megkötéssel, hogy a kötelesrészt a szükségképpen örökösök részére biztosítani kellett. 1853. május 1. előtt a magyar szokásjog nem rendelkezett kötelesrészről. Erre az ősiség intézménye miatt nem volt szükség, hiszen az osztályos atyafiaknak az ősi vagyomból meg kellett kapniuk a törvényes osztályrészüket.¹⁶ Vajda István kérelméhez csatolta a leánytestvéreivel és apjával még 1854. áprilisában kötött egyezséget,

¹² H. HALLER 1897, 180. p.

¹³ MENYHÁRT 1914, 404. p.

¹⁴ A haláleseti jegyzőkönyv szerint: „elhunyt: Vajda Antal, 68 éves, 1861. július 31-én Makón. Házastársa Katona Katalin; nagykorú gyerekek: Antal 50, Ágnes 48, István 46, Rózsi, 44, Anna 41, Magdolna 30, Teréz 26 éves.” Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (CSML) Szeged Csanád megyei törvényszék iratai IV.B.266.d) polgári törvényszék iratai 1861–1871., Vajda Antal haláleseti jegyzőkönyve

¹⁵ CSML Szeged IV.B.266. d) Csanád megyei törvényszék 1862. Vajda István; A hivatkozott rendelkezés értelmében függetlenül attól, hogy az örökösök békésen megegyeztek a hagyaték felosztásában, ha a hagyatékban ingatlan dolog is volt, kötelesek voltak „az illető birtokbírótság előtt igazolni ..., hogy az öröklés joga kizárólag őket illeti...” Amennyiben a bíróság az örökösök által előterjesztett iratokat elegendőnek tartotta, akkor „az öröklési jog kimutatva lévén, a birtokbírótság erről bizonyítványt állít ki, melyben a minden egyes örököst illető örökrész pontosan megnevezetik. A telekkönyvi átírás csak e bizonyítvány alapján eszközölhető.” ITSZ 168.§.

¹⁶ FRANK IGNÁC: *A közigazgatás törvénye Magyarhonban I.* Buda, 1845. 483–485. pp; FOGARASI JÁNOS: *Magyarhoni magános törvénytudomány elemei.* Pest, 1839. 188–190. pp; CZÖVEK ISTVÁN: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások II.* Pest, 1822. 371–375. pp.

amelyet Makó városának Mindennapok jegyzőkönyvébe is beírtak.¹⁷ Ez utóbbi tanúsága szerint ifj. Vajda Antal 1850. március 28-án apjával osztályos egyezsége lépett: „*édesatyám id. Vajda Antal nekem már idáig egy házat, házi eszközöket és marhából, lóból, sertésből engem illető részt – jelenleg pedig egy fertály földet kiadott teljes örökösödési jussomban. [...] nyilatkozom, sőt magamat patvarkodási büntetés terhe alatt arra kötelezem [...] atyám kezén ill. birtokában lévő ugy ingó, mint ingatlan vagyonból [...] részt követelni nem fogok.*”¹⁸ Ezzel a régi szokásjogi gyakorlat alapján elismerte, hogy apjától az őt megillető osztályrészt megkapta, modern kifejezéssel törvényes örökrészébe mindazt a vagyont betudta, amit az apja még életében juttatott neki. Ezt követően Vajda István leánytestvéreivel is egyezsége lépett 1854. április 4-én, amikor az OPTK már hatályban volt. Az apa kívánsága szerint kötötték meg az osztályos egyezséget, melyben leírták: „*Atyánknak van Makó városában 3205. sz. a. háza, két fertály telekföldje, mindkét felül Vajda István szomszédságában, a Kortyogóban másfél napos szőlleje s egyéb ingóságok. [...] (a leányok) megegyeznek abban, hogy féléstestvérünk Vajda István maradjon atyánk holtá után az érintett ház és két fertály telekföld örökös birtokában s az nevére által irattassék oly feltétel alatt, hogy nekünk leány testvéreknek fog jutni a Kortyogói másfél-napos szőlő és mindannyiunk kap vagy atyánk vagy ezen testvérünkötől 300Vft-t, melyikünk ezen részét most ki nem kapná vagy ki nem venné, atyánk holtáig rendes kamatját fogja húzni, s ezután pedig az egész összeget Vajda István fivérünk köteles lesz kifizetni. Vajda István testvérünknek kötelessége lesz atyánknak öregségében gondját viselni, ápolni, s halála estén illendően eltemettetni, mindennemű egyéb terhet viselni.*”¹⁹

Ez az egyezés a fiú és leánytestvérek között teljesen megszokott volt a rendi korban, amely a neoabszolutizmus korában is tovább élt. A legkisebb fiú maradt a szülői házban, s ennek fejében erkölcsi kötelessége volt az idős szülők ápolása, amelyet gyakran ilyen és ehhez hasonló megállapodásokban rögzítettek. Az erkölcsi szabályt nem lehetett egy tollvonással eltörölni, tovább élt a mindennapokban. A törvény által szabályozott jogrendszer ezt csak követni tudta. Ebből a szokásból fejlődött ki az OPTK által is ismert betudás szabálya. Amit az örökhagyó életében örököseinek kiadott, azt az értéket be kellett tudni az osztályrészbe, az örökrészbe. Az 1854-ben létrejött egyezséget így lehetett érvényesíteni nemcsak az OPTK hatálya idején,²⁰ hanem azt követően, az ITSZ által szabályozott öröklési rendszerben is.

Érdeemes megjegyezni, hogy az örökösök elismerték, hogy az apának volt végrendelete, ebben a végrendeletben azonban még az örökhagyó apa életében megkötött osztályos egyezséget rögzítették. Miután az egyezséget minden gyermek aláírta, a végrende-

¹⁷ Az osztályos egyezés érvényességi feltétele volt a régi szokásjogi rendszerben, ha azt hiteles helyi levéltárban helyezték el. A jobbágyok esetében ezt a mezővárosok, illetve a földesúri levéltárak biztosították. Makó mezővárosában az ún. Mindennapok jegyzőkönyvébe rögzítették az ingatlan adásvételi, hasznóbérlési, vállalkozási stb. szerződéseket és az örökléssel összefüggő osztályos egyezségeket is. Erről bővebben lásd: NAGY JANKA TEODÓRA: *Jogélet a két „vész” között*. In: Tóth Ferenc (szerk): *Makó Néprajza*. Makó, 2008. 848–863. pp; NAGY JANKA TEODÓRA: *Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821)*. PTE IGYK, Szekszárd, 2012.

¹⁸ CSML Szeged IV.B. 266.d) Csanád megyei törvényszék 1862. Vajda István; CSML Makó V.A. 101.B. Mindennapok jegyzőkönyve 1850.

¹⁹ CSML Szeged IV.B.266.d) Csanád megyei törvényszék 1862. Egyezés 1854. április 6.

²⁰ Az OPTK 790-794. §§-ai szabályozták a törvényes öröklés esetén a beszámítás szabályait.

letbe foglaltakat is elfogadták, a köteleőrész biztosítására már nem kellett az eljáró bíróságnak figyelnie, mert mind a régi magyar szokásjog, mind pedig az OPTK szükségképpen öröklésre vonatkozó rendelkezései érvényesültek.

Az örökség tárgyát képező ingatlanok az apa halálakor már telekkönyvezve voltak. A tulajdoni lap bejegyzése szerint id. Vajda Antal tulajdonát képezte a birtoklapon feltüntetett jószág: „*négynolcad telek, ház udvarral, szántó a Királyhegyesi út mentén 2 hold 100 □ öl, szántó Hatrongyoson 15 hold 50 □ öl, szántó az Igácsi ugarban 2 hold 100 □ öl, szőlő a Kortyogóban 400 □ öl.*”²¹ Ennek az ingatlanok tulajdonjogát kívánta öröklés jogcímen Vajda István bekebeleztetni. A végzésben a következőképpen adott engedélyt a törvényszék: „*jelen birtok bírósági bizonyítványként kiadandó végzéssel engedély adatik, hogy a [...] telekkönyvi jegyzőkönyvbe bejegyzett ház és 2/4 kültelek végrendeleti örökösödésképpen Vajda Istvánnak tulajdoni joggal átíratassék, egyidejűleg özvegy Vajda Antalné szüil. Katona Katalin javára az életjáradéki szolgalmi joga bekebelezessék.*”²²

A telekkönyvben található bejegyzés, miszerint a szántó három külön területen – Királyhegyesi út mentén, Hatrongyoson és Igáncsban – található, a külső úrbéri telkek tipikus jellemzője volt, ami azt is bizonyítja, hogy id. Vajda Antal 1848-ban megtörtént jobbágyfelszabadítás következtében szerezte meg az általa használt úrbéri telek tulajdonjogát. Az egy tulajdonoshoz tartozó és egy községben fekvő különálló birtokrészek egy telekkönyvi jószágtestet képeztek. Ezt a telekkönyvi jószágtestet terhelte a túlélő házastárs haszonélvezeti joga.²³

A két eset alapján jól érzékelhető, hogy az eljárási szabályok, különösen akkor, ha a hagyatéki ingatlant is tartalmazott hasonlóak voltak, mind az OPTK, mind pedig az ITSZ rendelkezései szerint. A törvényszékek megszervezéséig a szolgabírói hivatalok kaptak felhatalmazást a hagyatéki eljárás lefolytatására és az örökösök tulajdonjogának bejegyzését lehetővé tevő végzés kiadására. (Természetesen az OPTK szerint, az örökösöknek a hagyatékot elfogadó nyilatkozatot kellett tenniük.) Az ITSZ rendelkezése alapján ugyanezt a hatáskört a visszaállított megyei bíróságok látták el.

Az ingatlanforgalom szabadsága szükségessé tette a telekkönyvnek, mint közhitelű nyilvántartásnak a bevezetését. Ezt tükrözi, nemcsak a fentebb említett ingatlan jószág öröklési eljárásában megkívánt hagyatékátadó végzésen alapuló telekkönyvi bejegyzése, hanem az ingatlan dolog tulajdonjog átruházására irányuló szerződéseknek a bejegyztetése is.

A fellelhető szerződések záradékai jól jelzik azt a változást – a tulajdonjog megszerzése tekintetében –, ami a telekkönyvi pátens hatálybalépése előtt, illetve a pátens rendelkezései alapján megkezdett telekkönyvezés mutat. A tradicionális joggyakorlat megkívánta minden olyan örök- vagy időleges bevállásnak a hiteleshelyi bejegyztetését, amelynek tárgya ingatlan jószág volt. A telekkönyv hiánya miatt azonban ezekből a szerződésekből nem lehet megállapítani pontosan, hogy mekkora volt a szerződés tárgyát képező ingatlan. Szabály szerint a telek szomszédjait tüntették fel, ami elsősorban azért volt jelentős, mert nemcsak az eladó osztályos rokonainak, hanem a szomszédok-

²¹ CSML Szeged IV.B.266.d) Csanád megyei törvényszék P 1862.

²² CSML Szeged IV.B.266.d) Csanád megyei törvényszék 1862.

²³ HOMOKI 2017, 149. p. 34. lj.

nak is volt elővásárlási joga. Ezt a gyakorlatot nemcsak a nemesi jogban, hanem a jobbagy-paraszság körében is megtaláljuk. A szerződés tárgyát képező ingatlan nagyságát eltérő kifejezésekkel jelezték, melyeket elődeink jól ismertek. (A mai kutatók számára ez már nem egyértelmű.)

Az ingatlanok nagyságára, területi elhelyezkedésére utaló szerződési megjegyzések az alábbiakban olvashatók. „Szabó Ágnes, Kalocsai Kovács Pál felesége, az *eleiről maradt négy fogás kert földét* a Város földin, mely ugyan pénzesnek nem bizonyosodott, eladta örök áron.”²⁴ Egy másik szerződésben az olvasható, hogy „özvegy Katona Jánosné jövén személy szerint előnkbe bevallotta, hogy ő azon *házát, melyet férjével életében szerzett*, Rusa János és Bajári István szomszédságában eladta örök áron egész épületestől, fundusostul.”²⁵ A szőlőföldek eladásánál a következő bejegyzések olvashatók: „Szentkirályi Imre személyesen jövén előnkbe önként és szabad akarattya szerént felvallotta, hogy ő Kiss István és Kovács Mihály szomszédságokban helyezettett 98 *utakból álló ősi szőlőjének árán szerzett szőlőjét* 800 rhenus forintokon eladta Kiss Istvánnak örökösen és megmásolhatatlanul.”²⁶ „Borbély László a *Szent Lászlói hegyen lévő 115 utakból álló szőlőjét*, melynek napkeletről Török Pál, napnyugatról Kenderesi Szabó János, délről a nyomás, éjszokról Dezső Mihály a szomszédjai, ugyan Török Pál szomszédjának, az uraság hitével, István és Erzsébet testvéreimnek ellentmondása nélkül [...] által adta és engedte.”²⁷

Az úrbéri telek megjelölésére jó példát nyújt a következő szerződés. „Faragó József a Vásárhely határszéle, másrésről Török András szomszédságában helyezettett 2 *fertály szállásföldjét az ugar földekkel együtt* örök áron eladta ... az uri jogok épségben maradása mellett jóváhagyatik és az általírás elrendeltetik.”²⁸

Az ősiségi pátenst követően, az OPTK hatálybaléptetése azt eredményezte, hogy miközben változatlanul örökbevallási szerződésről beszéltek és a Hármaskönyv szabályai szerint megkívánt feltételeket rögzítették a felek a szerződésekbe, az új jogforrásoknak megfelelően, megjelentek az ingatlan nagyságára vonatkozó mértékegységek. „Örökadásvevési szerződés, [...] a *Csanád megyében fekvő s 377. azaz háromszázhetvenhét holdból álló*, keletről Gábry Sándorné, délről Kis Gergely, nyugatról Battonya mezőváros határa és végre északról a Kir. Kincstár tulajdonához tartozó Kupai puszta szomszédságában lévő dombegyházi pusztánkat [...] örök áron és megmásíthatatlanul eladtuk légyen.”²⁹

Sőt már arra is lehet példát találni, hogy a szolgabírói hivatalokra bízott „nyilvánkönyvekbe” történő bejegyzésre utalnak. „Békés Csanád megyei cs. k. törvényszék részéről Kupai puszta birtokos Jakabffy Miklós urnak e helyre intézett folyamodványa folytán ezennel bizonyíttatik, miként Glacz Antal úr, a folyamodó úr részére 482 1/2 holdból álló Dombegyházi részirtokát örök áron eladván, miután az ezen örök adásvételi szerződés levél az aláírások valóságára nézve a *Battonyai cs. kir. szolgabírói*

²⁴ MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára (BKMM) Kecskemét IV. 1504/u 1761.

²⁵ BKMM Kecskemét IV.1504/u 1761.

²⁶ BKMM Kecskemét IV.1504/u 1810.

²⁷ CSML Szentés V.A. 102.o) Egyezségek könyve 1786.

²⁸ CSML Szeged IV. B.104.a) Csanád vármegye törvényszékének iratai 1848.

²⁹ CSML Szeged IV.B.157.a) 38/VII/1854. Csanád megyei törvényszék iratai.

*hivatal előtt előlegesen meghitelesítettett, az mai napon a törvényszék részéről e célból nyitott nyilvány könyvbe vezetetni rendeltetett, ahol is következő szóról-szóra ide vezetett tartalommal foglaltatik.*³⁰

Amíg a rendi korban a hiteles helyek őrizték a közhitelű okiratokat, – szerződéseket, végrendeleteket, egyezségeket –, addig az OPTK hatására a telekkönyvi pátens alapján elkészített telekkönyvek váltak közhitelű nyilvántartássá. A rendi korban csak a hiteles helyi emberek által aláírt és lepecsételt okiratok rendelkeztek teljes bizonyító erővel, addig a polgári korban a telekkönyvi bejegyzés volt a meghatározó. Nem véletlenül folyt hosszú vita arról, hogy a telekkönyvbe elegendő-e csak magánokirat alapján a tulajdonos változást bejegyeztetni, vagy a bejegyzés alapját képező okiratnak magának is közhitelűnek kell lennie. Ma már ez nem képezi vita tárgyát, de a telekkönyv bevezetésének idején, amikor a tulajdonjogot kizárólag a telekkönyvi bejegyzés alapján lehetett megszerezni, fontos volt ennek tisztázása.

A telekkönyvi bejegyzésen túl a szerződés érvényességének feltételeit, már a rendi kor szokásjogi normái is meghatározták, ahogy az egy jegyzőkönyvből kiolvasható. „Az iratokból kitűnik, hogy az alperes Szentpéteri Sándor a peres szállást a felperes, Oláh János apjától, Oláh Istvántól örök áron 300 forintot, legkisebb erőltetés, úgy csalárdság nélkül megvette, ezen vételt a város jegyzőkönyvébe is beíratván azt törvényes erejűvé tette; az alperes az általa jó lélekkel és törvényes úton-módon szerzett s több esztendő elforgása alatt is, mint sajátjának hasznavételével, minden perpatvar nélkül bírt szállásának birtokában meghagyatik.”³¹

Az érvényesen megkötött szerződések teljesítésére vonatkozó szabályokat a *pacta sunt servanda* elvére építve, amelyet Mátyás VI. decretuma fogalmazott meg először a bírói gyakorlat alakította. Ez a helyzet megváltozott az OPTK hatálybalépését követően.

Szerződés nem teljesítése miatt keletkezett per Szücs József és özv. Igaz Istvánné szül. Vajda Veron között. A jegyzőkönyv tanúsága szerint 1858. április 8-án Szücs József az Igaz István hagyatékába tartozó és Kövegyen található szárazmalom felét az özvegytől 360 pengőért megalkudta. „Alkujának biztosítására lefizetett 10 pengőt és beleegyezett abba, hogy az általa megvásárolt malom közárverésre is kitétessék, s ha a megalkudott árért többet senki sem ígérne, abba azt megtartani magát kötelezi, ha pedig árverés útján többet ígérnének, megelégszik a feladott 10 pengővel.”³²

A szerződésben rögzített teljesítési határidőt a vételár megfizetésére Szücs József elmulasztotta, ezért az eladó Vajda Veron 1859. június 30-án kérte a szolgabírói hivatalt, kötelezzék a vevőt a vételár megfizetésére, mert a vevő a szárazmalmot „szabad kézből” megvette, a vételárból 10 pengőt „a hagyatéktárgyaló Guthy László segédszolgabírónak lefizetett, 350 forinttal még most is adós, bár a szerződés szerint 240 pft-t még 1858. április 24-én lett volna köteles fizetni. 120 pft-ot pedig kiskoriúk részére kamatfizetési kötelezettség mellett nagykorúságukig visszatartani.”³³

³⁰ CSML Szeged IV.B.157.a) 1855.

³¹ CSML Szeged IV.B.255.d) 1806-ból származó örökbevallás.

³² CSML Szeged IV.B. 266.d) 1861.

³³ CSML Szeged IV.B. 266.d) 1861.

Szücs József azzal védekezett, hogy „nyilvános árverés útján jobb vevő fenntartásával alkut kötöttem. Ezen alkukötés valóságának a feltétel bekövetkeztéig elhalasztva kellett volna maradni.” Állítása szerint az eladók ezt az alkut egyszerű adásvételnek tekintették, s miután a vevő Szücs József nem fizette meg a vételárat, a szerződés teljesítése végett szolgabírói hivatal elé idéztették, pedig – Szücs véleménye szerint – a fizetés határideje csak akkor következett volna be, ha az eladók közárverést hirdetnek és a vevő által ígért összegnél magasabb árat senki sem ígér.

A levéltárban megőrzött források bizonyítják, hogy az eladó és a vevő is másként értelmezte az adásvételi szerződés szövegét. Az eladó egyszerű adásvételnek, ahol a 10 pengőt foglalóként vette fel és egyben részletfizetési engedélyt adott a vevőnek. Ezzel szemben a vevő olyan feltételhez kötött adásvételnek, amelyet csak akkor kell teljesítenie, ha az eladó által kiírt közárverésen senki sem ígér többet a szárazmalmoméért.³⁴

A szolgabíró 1959. október 11-én kötelezte a vevőt a vételár 8 napon belüli lefizetésére, mely határidő elmulasztása „a kérdéses malomnak saját veszélyére és kötelességére leendő újbóli elárvereztetését vonandja maga után.”³⁵ A vevő ekkor bejelentette, hogy eláll a vételtől, s azt magára nézve kötelezőnek nem tartja. A lefizetett 10 pengőt bánompénznek tekinti.

Már a rendi kor bírói gyakorlata kialakította azt a szabályt, hogy ha valaki nem teljesíti az adásvételi szerződésben vállalt kötelezettségét, akkor az adott foglalót elveszti. Sőt a bánompénz kifejezés is megjelent, de még nem volt egyértelmű, hogy az elállás jogának kikötésére használják, vagy a régi vinculum kifejezés helyébe lépő, az OPTK hatására majd kötbérnek nevezett szerződési biztosítékként.³⁶

A vevőnek a szolgabírói hivatalban tett kijelentését követően a szerződés tárgyát, a fél szárazmalmot 1860. február 11-én mégis árverésre bocsátották, amelyre két licitáló jelentkezett. A kikiáltási ár 720 forint volt. Az egyik licitáló 210 forintot, míg a másik, maga az özvegy 340 forintot ígért. Mint legtöbbet ígérőnek az özvegynek ítélték a fél malmot. (A malom másik fele az özvegy tulajdonát képezte, ezzel az egész malom tulajdonjogát megszerezte.) Az iratok tanúsága szerint a malom kincstári tulajdonban lévő haszonbéres földön épült. A vevő Vajda Veron „vásárlása által nyilvánkönyvi tulajdon jogot nem nyert,” mivel a kincstár a haszonbérben lévő birtokra épített szárazmalmot, ingó dolognak minősítette. A telekkönyvbe csak azt kellett feltüntetni, hogy a kincstári tulajdonban lévő földön szárazmalom áll.³⁷

Szücs József azonban 1861. október 4-én pert indított Vajda Veron ellen, és mint felperes azt kérte, hogy a malom fele részét neki ítéljék, hiszen ő 360 forintot ígért. Ragaszkodott ahhoz az állításához, hogy a szerződésben feltételként rögzítették a közárverés megtartását, s annak eredményéig, ő nem volt köteles az ígért vételárat megfi-

³⁴ Bár az árverést ismerte tradicionális jogunk, árverés útján nem lehetett tulajdont szerezni. Ez megváltozott az OPTK hatálybalépését követően. Árverésen szerzett ingatlan dolog tulajdonjogát telekkönyvbe be lehetett jegyeztetni. Viszont az osztrák polgári perrendtartás szabályait kellett az árverés meghirdetésére és lefolytatására betartani.

³⁵ CSML Szeged IV.B. 266.d) 1861. Guthy szolgabíró végzése.

³⁶ SUHAYDA 1864, 232–234. pp.

³⁷ A malomtartás jogát 1848 után is kisebb királyi regálának megtartották, s mint illetéket rögzítették a telekkönyvekben.

zetni. Sőt azt is állította, hogy elállása esetén őt csak a szerződés teljesítésére lehetett volna szorítani. Egyébként kérte az árverés megsemmisítését, „mert olyan hozta, mint köztudomás szerint napidíjnok, soha sem volt bíraskodásra jogosítva.” A polgári perrendtartás 520. §-a szerint csak a bírói árverésen megvett jószágért pontosan nem fizetők veszélyére lehetett az első határidőben becsün alól is eladni.” Ő pedig nem árverésen vásárolta a dolgot, csak a közárverés kiírásának feltétele mellett. A felperes állításának igazolására a Hétszemélyes Tábla egyik ítéletére hivatkozott, amelyet a Törvényszéki Csarnokban 1861-ben ismertettek.³⁸ A hivatkozott ítéletben ugyancsak árverési vétel megítélése volt a kérdés tárgya. Az osztrák perrendtartás szabályai szerint, a végrehajtási árverést, sajtó útján, időben nyilvánosan ki kellett hirdetni. Ennek elmulasztása az árverés megsemmisítését vonta maga után. Megsemmisítették az árverés eredményét, ha azt „az 1853. május 3-kán kibocsátott ügyrendtartás [...] ellenére nem egy, vagy a javak kiterjedését tekintve, két törvényszéki tanácsos, hanem egy törvényszéki segéd által lett fogantatva.”³⁹

Az alperes kérte magát a kereset alól felmenteni, mert a felperes elállt a vételtől, a szolgabíró kötelezte, hogy 8 napon belül fizesse meg a vételárat, ellenkező esetben a felperes veszélyére új árverést rendel el. Ez megtörtént, ahol ő, az alperes becsűár alatt, 340 forintért vette meg a malmot. Ő jóhiszemű vásárló.

A fennmaradt iratokból az megállapítható, hogy a felperes önmagának is ellentmondó megállapításokat tett. Először feltételhez kötött adásvételről beszélt, ahol azzal mentette magát, hogy várta a közárverés meghirdetését. Másik esetben, amikor a szolgabíró a szerződés teljesítésére, azaz a vételár megfizetésére felszólította, akkor közölte, hogy eláll a szerződéstől, és a letett 10 pengőt bánatpénznek tekinti. Harmadszor, amikor az özvegyasszony, a hagyaték rendezését kérte, s árverés alkalmával, becsűár alatt, de legtöbbet ígérő megszerezte a kérdéses malom fele részét, az árverés megsemmisítést, s a malomrész megítélését követelte, mint legtöbbet ígérő.

Mivel az adásvételre 1858. április 8-án került sor, a szerződés teljesítésére már az OPTK szabályai voltak az irányadók. A szerződéstől kellő ok nélkül elállni nem lehetett. Erre a tényre egyébként maga a késelemben esett vevő, mint felperes is utalt: „a felperes nem kártérítésre, hanem elállása ellenére a szerződés betöltésére vala szorítható.”⁴⁰ A szerződés teljesítésének határidejét rögzítették. A vevő késelemben esett, az eladó özvegyasszony felszólította a teljesítésre a szolgabíró által 1859. október 11-én. A késelemben esett vevőnek ekkor már késelemben kamatot is fizetnie kellett volna, bár ezt sem az eladó, sem a szolgabíró nem említette. Ehelyett a késelemben esett vevő

³⁸ Az árveréseken tartott eljárás szabályait az 1853. május 3-án kiadott pátens rendezte, annak gyakorlati alkalmazása során több kérdés merült fel. Ezek némelyikére a Hétszemélyes Tábla által is helybenhagyott kerületi főtörvényszéki ítéletben mutattak rá. A Szokolay István által szerkesztett Törvényszéki Csarnok 1861-ben közölte az ítéletet. Ebben hangsúlyozták, hogy az árverési hirdetményt „az árverés elrendelésekor a szokásban levő módon és a hivatalos hírlapok útján,” azonnal közzé kell tenni. A hatályban volt Pp 522. §-ának előírása szerint a hirdetményben fel kellett hívni az árverésen részt vevők figyelmét arra a tényre: „ha az első árverés siker nélkül maradt, ennek folytán célba veendő második árveréskor a jószág, ha a becsűár el nem adathatnék, a legtöbbet ígérő részére becsűár alól is le fog üttetni.”

³⁹ Törvényhozási s Törvényszéki Csarnok, 1861. 124. szám III. évf. 515.p Schmerling, Döry és Hugonay közötti per.

⁴⁰ CSML Szeged IV.B.266. P Csanád megyei törvényszék Szűcs szóbeli keresetlevele 1861. október 4.

veszélyére közárverést hirdettek 1859. márciusában, az árverési jegyzőkönyv 1860. február 1-én készült el. Az ítélet 1862. januárjában született meg. A felperes keresetét leszállították, mert a törvényszék véleménye szerint, a felperes maga egyezett bele közárverés megtartásába, de ennek szükségszerű követelményét a szerződés nem tartalmazta. A felperes elismerte, hogy elállt a szerződéstől és ezért nem teljesítette a vételár megfizetését határidőre. A törvényszék a megtartott árverést nem semmisítette meg, sőt „*az akkor még érvényben volt osztrák polgári perrendtartás szerint,*” ha a felperes vevő árverés alkalmával vásárolt ingatlan jószágot, s ennek feltételeit nem tartotta be, akkor saját veszélyére új árverést lehetett elrendelni, s ekkor a kikiáltási ár – korabeli elnevezéssel becsár – alatt, értékesíteni lehetett a vétel tárgyát. Másrészt, ha a felperes szabad kézből vásárolta az ingatlant, akkor a meghirdetett árverés ellen „*felfolyamodással élnetett volna, amit elmulasztott,*” ezért az árverési hirdetés, a lefolytatott árverés „*jogerejűvé vált.*”⁴¹ Az árverést levezető személy ellen tett kifogását sem lehetett figyelembe venni, mert az arra adott határidőt is elmulasztotta felperes. Az alperes özvegyasszony viszontkeresetében kérte, hogy a felperest patvarkodásban marasztalják. Ezt a törvényszék elutasította, mert a Tripartitum II. 70. cím alapján a gonosz szándékot nem lehetett megállapítani. A perköltséget viszont az 1840: XV. törvénycikk alapján szabta ki.⁴²

Az idézett példák bizonyítják, hogy a 19. század közepén lehetőség adódott arra, hogy magánjogunknak a polgári társadalom számára szükséges szabályai kialakuljanak. A szokásjogi rendszerünk belső fejlődését részben az 1848. évi áprilisi törvények, részben a hatályba léptetett OPTK szakította meg. Ugyanakkor az ITSZ elfogadásával már nem lehetett visszatérni teljes egészében a régi szabályokhoz. Ténylegesen bíróságainkra hárult az a feladat, hogy megfelelő módon egymás mellett alkalmazzák a régi szokásjogi normákat, ahogy a fentebbi ítéletben is olvasható és az ITSZ felhatalmazása alapján az OPTK új szabályait.

⁴¹ CSML Szeged IV.B 266.d) Csanád megyei törvényszék 1861 Szücs József contra Vajda Veron.

⁴² Az 1840: XV. tc. a váltótörvényünk, amelynek a 16. fejezete rendelkezett a „törvénykezelésbeli eljárásnál” alkalmazott díjakról. Ezt majd csak 1868-ban helyezték hatályon kívül.